

Валентина Тигаренко, кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
декан факультету технологій та дизайну
Полтавського державного педагогічного університету

ВИШИВАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО В ТВОРАХ СУЧАСНИХ МИСТКИНЬ

У статті йдеться про те, що багато жінок України зробили значний внесок у збереження національних традицій, відродження декоративно-ужиткового мистецтва. Завдяки сумлінній праці багато з них отримали звання “Заслужений майстер народної творчості України”.

Постановка проблеми. Народна творчість – це основа, на якій розвивалася і розвиватиметься не лише українська, а й світова художня культура. Народна творчість включає у себе різні види художньої діяльності народу – поетичну творчість, театральне, музичне, танцювальне, декоративне, образотворче мистецтво тощо. Народна творчість виникла у нелегкому тривалому процесі колективної трудової діяльності, у результаті якої в людини розвинулись естетичні почуття, очі вчилися бачити та відчувати красу форм, кольорів, природних матеріалів.

Особливо характерним для українського народу є високий рівень естетизації у процесі сприйняття навколишнього середовища, тонке відчуття та розуміння прекрасного і краси взагалі. Художні досягнення митців часів Київської Русі були відомі у багатьох країнах світу. Особливу славу здобули ткацтво, гончарство, художня обробка деревини і металу.

Декоративно-прикладне мистецтво має глибинні зв'язки з історичним минулим, ніколи не розриває локальних і загальних законів, які передаються із покоління в покоління, збагачуються новими елементами. Тому декоративно-прикладна творчість є не лише товарним виготовленням художніх виробів з використанням ручної праці, але й потужним засобом художньо-естетичного виховання людини.

Мета статті. Охарактеризувати вишивку білим по білому. Пояснити, що означає рослинний, рослинно-геометризований і геометричний орнаменти для полтавської вишивки. Дослідити творчий внесок в розробку полтавської вишивки жінками, знавцями (теоретиками і практиками).

Виклад основного матеріалу. Одним із найдавніших і найпоширеніших видів декоративно-прикладної творчості є українська народна вишивка. Виконання узорів на шкірі, пізніше – на тканинах за допомогою простого пристосування

– голки і нитки – відоме людству з давніх-давен. Відомі археологічні знахідки X – XI ст. на території Київської, Чернігівської, Житомирської, Тернопільської та інших областей, які підтверджують масове побутування вишивки одягового та інтер'єрного призначення.

“Всесвітньо відомі золота пектораль з Товстої могили (IV ст. до н.е.), чаша з Гайманої могили, срібна ваза з кургану Чортотлик (IV ст. до н.е.), що є унікальними мистецькими творами, – зазначає доктор мистецтвознавства, провідний спеціаліст у галузі теорії та історії української вишивки Т.В. Кара-Васильєва, – містять сюжети, які дають змогу виявити і простежити різноманітні форми чоловічого та жіночого одягу, а головне – його пишне декоративне оздоблення золотими нитками, аплікаціями з кольорової шкіри, декоративними швами. Поєднання кружечків, спіралей, завитків утворюють узорі, рослинні орнаменти у вигляді стебел рослин, листя лавра, лотоса, грон винограду” [3, 14].

В Україні вишивали у кожному селі, у монастирях, поміщицьких маєтках. Так уже ведеться з давніх-давен – жінка одягала сім'ю, ткала килими, скатертини, вишивала рушники та сорочки, гаптувала їх квітами та оберегами, щоб доля рідної людини була красивою, захищеною від злого ока.

Полтавщина – один з найбільш своєрідних, яскраво виражених центрів народної декоративно-прикладної творчості України. Здавна набули тут свого розвитку різноманітні види народної творчості і насамперед такі, як гончарство, килимарство, художня обробка деревини, лозоплетіння, вишивка.

Від народження до самої смерті життя народу було пов'язане з виробами народної творчості. Вони оточували людей у повсякденному житті: вишиті рушники, скатертини, хустки, різьблені або розмальовані мисники, керамічний або дерев'яний посуд, скрині та інше.

Одяг був повсякденного призначення і святковий. Для щоденного носіння служили білі вишиті сорочки. Святковий одяг – більш розкішний, привабливий. Сільське населення одягалось винятково у тканини домашнього виготовлення.

По всій Україні був поширений так званий полтавський тип сорочки. Вартілях Полтавщини чоловічі сорочки вишивалися традиційним геометричним орнаментом. Використовувалася гама м'яких пастельних кольорів, значне місце належить техніці “білим по білому” [5].

При вишиванні “біллю” – білим по білому – утворюється малюнок високого рельєфу зі світлотіньовим моделюванням. Залежно від напрямку світла узор по-різному відбиває його.

Вишивка білим по білому – своєрідний художній засіб, який асоціюється з красою морозних візерунків, що знайшло відображення в піснях. Вишивання білим по білому, яке до певного часу було характерне для Полтавщини, зустрічається і в інших областях України: на Вінниччині, Чернігівщині, що свідчить про широкі зв'язки різних регіонів України.

При вишиванні білим по білому для підкреслення світлотіні додають сіру або сірувато-жовту нитку. Колористична гама орнаментальних композицій при цьому будується на поєднанні м'яких, пастельних відтінків: сірого, зеленого, вохристого, коричневого. Вся увага сконцентровується на декоративному вирішенні простих елементів орнаменту за допомогою переходу від світлого до темного кольору. Така градація в одній гамі створює гармонію ритмів і насичує вишивку рухом. Майстрині часто користуються прописуванням холодних і теплих тонів. Великі частини орнаменту – розетки, ромби, трикутники – вишиваються теплішими відтінками, ніби виступаючи на перший план, а дрібніші виконуються в холодних тонах, підкреслюючи рельєфність узору в цілому.

Народні майстри вишивки ніколи не роблять заздалегідь ескізів на папері. Малюнок створюється поступово, у процесі роботи з голкою, повороти якої виводять нові узори, матеріал підказує нові художньо-виражальні засоби. Саме безпосередність спілкування з матеріалом і наповнює виріб неповторністю. Ось чому один і той самий поширений мотив завдяки індивідуальним нюансам творчості кожного разу сприймається по-новому, свіжо, не викликаючи відчуття механічного повтору.

Для полтавської вишивки характерні рослинний, рослинно-геометризований і геометричний орнаменти. Рослинним вишивають рушники,

скатертини, хусточки, прикрашають кожухи, керсетки, рослинно-геометризованим – жіночі сорочки, блузки, сукні; геометричним – чоловічі сорочки, рідше – жіночі блузи, скатертини [5].

Значне місце в полтавській вишивці посідає геометричний орнамент, в основі якого лежать найпростіші за своїми обрисами фігури: косий та прямий хрест, квадрат, ромб, трикутник та ін. Найрізноманітніші поєднання цих фігур зумовлюють варіантність композиційних побудов. Характерною особливістю полтавського орнаментування є віртуозність внутрішньої розробки геометричного мотиву, що досягається насамперед різноманітними техніками виконання. Так, мотив ромба, вишитий вирізуванням, має чіткі, прямокутні окреслення, безчисною мережкою – легкі, витончені контури, лиштвою – опуклі рельєфні форми з деталізованою розробкою всередині.

Той самий мотив ромба, виконаний зерновим виводом, набуває площинного характеру, справляючи враження мерехтливої поверхні. Мотиви, виконані зерновим виводом, посідають другорядне місце в загальній композиції, підкреслюючи і виявляючи інші елементи орнаменту.

Полтавська орнаментика відзначається поєднанням ліній зі складними елементами. У цілому лінія домінує, вона об'єднує всю композицію, підкоряє собі будь-яке, зображення, створює абсолютно точно вивірений, спокійний ритм. Це – прямі, ламані, зигзагоподібні, меандричні лінії. Усі композиції геометричного орнаменту мають безперервний ритм руху, важко знайти його початок. Орнаментальні композиції – це безкінечний ланцюг, у якому одні частини елементів виступають частинами інших. Ось чому можна розглядати узор як поєднання ромбів і водночас як сполучення косих кутів або двох зигзагоподібних ліній чи як ланцюг ромбів та ін.

Багато жінок України зробили значний внесок у збереження національних традицій, відродження декоративно-ужиткового мистецтва. Так, В.Ю.Білецька присвятила своє життя вивченню українського народного одягу. Безцінною для сучасників є її книга “Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация” (1929 р.). Праці Н.О.Саєнко присвячено творчості провідних українських митців та аналізу сучасного українського мистецтва, а історію українського народного одягу досліджує доктор мистецтвознавства Г.Г.Стельмащук, автор монографій “Український одяг XVII – початку XIX ст. в акварелях Ю. Глаговського” (1988 р.) та “Традиційні головні убори українців” (1993 р.).

ВИШИВАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО В ТВОРАХ СУЧАСНИХ МИСТКИНЬ

Багато українок завдяки сумлінній праці отримали почесне звання – заслужений майстер народної творчості України: Н.Н.Бабенко – художник, вишивальниця, килимарниця, член спілки майстрів народного мистецтва; О.М.Василенко – художник, вишивальниця, автор 400 малюнків (зразків) вишивки; Н.В.Вакуленко – художник, вишивальниця, викладач Решетилівського художнього професійного училища; О.К.Великодна – вишивальниця, створила понад 700 зразків ручної вишивки, які мають міжнародне визнання; Є.П. Геник – художник, вишивальник, досконало володіє технікою вишивки та роботи з бісером, автор 350 творів з вишивки, ткацтва, бісеру; Г.Ю.Герасимович – художниця (вишивка, ткацтво), автор теоретично-практичної розробки “Гуцульська вишивка”; Р.В.Горбач – вишивальниця, автор творів з вишивки (чоловічі сорочки, жіночі блузи); Г.П. Гринь – художник, автор 200 виробів з вишивки; Т.В. Левицька – вишивальниця, розробила власну техніку вишивки. Автор вишитих картин за творами художників та портретів Т.Г. Шевченка, С.А. Ковпака, О.С. Пушкіна та ін.

Зберігають та передають наступним поколінням мистецтво народної творчості також відомі в Україні майстрині Я.Д.Гафійчук (вишивка), Н.П.Грибань (розпис тканин), Л.Є.Жоголь (художнє оформлення тканин і килимів), Ж.С.Майхровська (золоте шитво-гапування), Г.Ф.Собачко-Шостак (декоративний розпис) та ін.

Сьогодні майстерність вишивки передають своїм вихованцям викладачі Грицівського вищого художнього професійного училища Хмельницької області та Решетилівського художнього професійного училища Полтавської області.

Більшість із майстринь присвятили своє життя вишивці, що є закономірним явищем, оскільки традиційно в усіх регіонах України цей вид декоративно-ужиткового мистецтва є найбільш поширеним. І в цьому розмаїтті великий інтерес викликає полтавська вишивка – і в практичному плані, і як матеріал для наукових досліджень. Зупинимось на творчому внеску в розробку тільки кількох жінок, знавців (теоретиків і практиків) полтавської вишивки.

Тетяна Валеріївна Кара-Васильєва – мистецтвознавець. У 1966 році закінчила факультет теорії та історії мистецтв Київського художнього інституту. Працювала в музеї народного декоративного мистецтва, консультантом Республіканської виставки фарфорово-фаянсових виробів, була старшим

архітектором відділу охорони пам'яток архітектури Держбуду Української РСР. Викладала в Київському державному інституті культури. Захистила кандидатську дисертацію “Розвиток традиції полтавської вишивки в сучасних художніх промислах”.

У 1970 – 90-ті роки Т.В.Кара-Васильєва влаштувала виставки творів українського народного рукомета в Буенос-Айресі, Софії, Варшаві, Луанді й Афінах. На запрошення Українського музею Нью-Йорка читала лекції з українського мистецтва в США. Упродовж кількох десятиріч щоліта брала участь у польових дослідженнях; побувала в усіх осередках народного мистецтва України.

Глибоке та різнобічне вивчення вишивки українських майстринь XIX – XX ст. дало поштовх зануритися в історію, дослідити вироби релігійного змісту, зокрема літургійне шитво. Систематична праця в музеях і архівах України, Росії, Польщі, Словаччини, Угорщини, Македонії, Греції та ряду інших країн привела Т.В.Кара-Васильєву до нових відкриттів: вона визначила гапувані твори, що належать ігумені Марії Магдалині Мазепиній, іншим ігуменям і черницям. Цей матеріал ліг в основу її докторської дисертації “Літургійне шитво України XVII – XVIII ст. Іконографія, типологія, стилістика”. Тетяна Валеріївна – лауреат премії ім. Д. Щербаківського, член-кореспондент Академії мистецтв України, має відзнаку Українського фонду культури за подвижництво в культурі.

По-іншому склалася доля неперевершеної майстрині Ганни Романівни Пащенко з села Дружба, що в Решетилівському районі на Полтавщині. У хаті Пащенок вишивками було прикрашено все – одяг, рушники, скатертини, наволочки, простирадла, підковдри, фіранки на вікнах.

Працювала Ганна Романівна у місцевому колгоспі, як і всі колгоспники, за “голі” трудові. Заробітку якогось, “живої копійки” за ту важку працю, вважай, не одержувала. Тож рятівною була пропозиція спеціалістів з Решетилівської фабрики художніх виробів, аби колгоспниця Пащенко стала заодно і їхньою робітницею, і вже як вишивальниця-надомниця виконувала замовлення згідно з договорами, за певну зарплату. Материні вишиванки почали дарувати усій родині подвійну радість. Бо відтепер і дорослі, і діти, окрім втіхи від красивих виробів, окрім ушляхетнення і возвеличення душевного, мали ще й помітне матеріальне полегшення від того, що за гарну вишивку фабрика платила гроші.

У дитинстві, кажуть, і дерева вищі, і трава

зеленіша, і сонце тепліше, і слова материнські найзначущіші і найбільш пам'ятні. Та й світ увесь тоді теж добріший і чарівніший. А в дитинстві все таке справжнє, не фальшиве і не підроблене. І віра в щастя така щира. І воістину треба заздрити тим людям, які до статечного віку зуміли зберегти у собі оту ширість дитячої наївності і світосприйняття, не розгубивши добрих материних заповітів.

Володимир Пащенко один із таких бережливих. Після сільської школи закінчив з відзнакою столичний університет, життя випробувало і його на міцність у всіляких жорнах. Опрацював він багато наймудріших книг, опісля кандидатської захистив докторську дисертацію, окрім посади ректора університету має чимало титулів та звань, з-поміж яких і такі величальні, як професор та академік. Але не полишав ніколи його отой рідний голос матері, яка не вміла говорити “по-книжному чи по-писаному”. Говорила не позиченою завченою мудрістю, а просто розмірковувала тими довгими зимовими вечорами, працюючи над своїми вишиванками. І досі звучить оте мовлене просто і водночас із і зачудуванням.

Стомлена від щоденної колгоспної праці на холодних бурякових кагатах, з вічно натрудженими роботящими руками, мати ніколи не бачила у природі тих фантастичних квітів, дерев. Але уміла бачити їх на розмальованих морозом вікнах своєї сільської хати у Решетилівському районі. І звичайно ж, не писала вона якихось наукових дослідницьких праць щодо витоків і першоджерел національних традицій, а просто казала, що з-поміж усіх вишитих ужиткових речей рушники стоять на першому місці.

Бо й справді, усі важливі події у житті наших людей традиційно пов'язані з різними видами декоративних рушників, починаючи від щоденно ужиткових “утиральних” до “покутних”, тих якими увінчували куток з божницею. Рушники супроводжують людину від народження до скону.

На рушник у селянських родині приймали новонародженого. Для цієї щасливої події був спеціально призначений рушник. Довгим рушником-наміткою жінки покривали голову, чоловіки в'язали його як пояс. А у весільних обрядах рушник запишається головним атрибутом і сьогодні. Нині спостерігаємо, як ця традиція відроджується не лише у селах, а й містах. Рушниками пов'язують старостів, якщо на заручинах доходять згоди. Після запрошення гостей, коли молода з дружками повертається до своєї хати, заносять прикрашене стрічками “гільце”, яке ставлять на рушник. Викуп молодої

подають, також на рушнику. Молода й дружки на дівич-вечорі, коли відбувається обряд прощання з дівуванням, і також обв'язуються рушниками.

Батьки нареченої благословляють молодих іконами на спеціальних рушниках, а також зустрічають їх з церкви хлібом-сіллю на рушнику. Під час вінчання рушником зв'язували руки молодим, бажаючи їм одностайності, взаєморозуміння, щасливого і довгого подружнього шляху. На рушник ставали молоді під час вінчання.

Рушник залишається незмінним символом доброзичливості й гостинності, коли на ньому навіть на найбільш офіційних прийомах та зустрічах шанованим гостям підносять хліб-сіль.

Існують десятки видів рушників іншого призначення. З-поміж них і ті, які є символом щасливої долі і пам'яті про рідний дім, найдорожчим подарунком матерів в дорогу синові, коли той вирушає у нове життя.

Невтомна сільська трудівниця, талановита вишивальниця з Решетилівського села Ганна Романівна Пащенко, відійшовши в інший світ, залишила багато гаптованих рушників та інших ужиткових та святкових речей, прикрашених вишивкою. Але у хаті, яка після смерті матері залишилася пустою, ці безцінні мистецькі витвори, справжні шедеври народної творчості не могли промовляти до людей своїми барвами й орнаментами, у яких закодовано і збережено на віки й тисячоліття долю народу.

І вирішив тоді Володимир Пащенко подарувати матеріні рушники, і всі інші збережені її вишивки Полтавському педагогічному університету в музей декоративно-ужиткової творчості. Материнська допомога і підтримка знадобилася авторитетному, добре знаному з-поміж колег-науковців академіку Пащенку і в такому віці – саме у вищому навчальному закладі розпочав підготовку фахівців новий факультет технології та дизайну, і гостро стояла потреба у добротній наочності з курсу народних промислів – і для практичного навчання, і для виховання. Бо саме українські рушники як витвір декоративно-прикладного мистецтва є символом української ментальності, виразником однієї з найпрекрасніших морально-естетичних традицій нашого народу. Педагогічна цінність цих традицій полягає в тому, що їх відродження і збереження забезпечує розвиток кращих рис і якостей українського народу, його менталітету, емоційних та інтелектуальних особливостей, примноження матеріальних і духовних надбань нації. І нинішні студенти, а завтрашні вчителі мають бути добре підготовлені, аби плекати, розвивати і

